

Яременко О. І.,

головний науковий співробітник Науково-дослідного центру правової інформатики Академії правових наук України, кандидат наук з державного управління, доцент

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІДНОСИНИ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сучасний період розвитку суспільства та держави характеризується значним зростанням ролі інформації та інформаційних технологій, що призводить до активізації інформаційної діяльності з приводу одержання, використання, поширення та зберігання інформації. У зв'язку з цим актуалізується проблема правового регулювання інформаційних відносин та наукових досліджень в цьому напрямі.

Про необхідність наукового аналізу інформаційно-правових відносин свідчить також інтерес багатьох вчених до даної проблематики. Так, науковці М.Я. Швець, Р.А. Калюжний, В.О. Шамрай, В.Д. Гавловський, В.М. Брижко, А.Ю. Савицький, В.С. Цимбалюк, у своїх працях дослідили ряд ключових аспектів правового регулювання суспільних інформаційних відносин та розробили базові теоретичні положення інформаційного права¹. Основні засади державної інформаційної політики та управління інформаційною сферою розкриті в працях І.В. Арістової та О.М. Бандурки². Аналіз джерел законодавства у сфері інформаційних відносин та напрямків розвитку законодавства України присвячена монографія О.В. Кохановської³. Окремі аспекти інформаційних відносин в контексті інформаційної безпеки України досліджено в роботі Б.А. Кормича⁴. Ряд теоретичних аспектів інформаційно-правових відносин висвітлено в працях російських дослідників І.Л. Бачило, В.А. Копилова, М.М. Рассолова⁵. В той же час поза увагою науковців залишилися питання системного аналізу інформаційних відносин як предмета правового регулювання.

Метою цієї статті є аналіз теоретичних аспектів правового регулювання інформаційних відносин, зокрема, визначення поняття інформаційно-правових відносин та їх особливостей; класифікація цих відносин; аналіз їх структури та змісту.

¹ Брижко В.М., Кальченко О.М., Цимбалюк В.С. Інформаційне суспільство. Дефініції. За ред. проф. Р.А. Калюжного, М.Я. Швеця. – К., Інтеграл, 2002. – 357 с.; Вступ до інформаційної культури та інформаційного права. Швець М.Я., Калюжний Р.А., Брижко В.М. / За заг. ред. М.Я. Швеця та Р.А. Калюжного – Ужгород: ІВА, 2003. – 240 с.; Правова інформатика/ М.Я. Швець, Р.А. Калюжний, В.А. Саницький та ін. / За заг. ред. М.Я. Швеця та Р.А. Калюжного – Ужгород: ІВА, 2003. – С. 20.

² Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: Монографія / За ред. О.М. Бандурки. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.; Бандурка О.М., Арістова І.В. Державне управління інформаційною сферою: організаційно-правові засади // Актуальні проблеми державного управління. – Х.: Вид-во УАДУ. – 2002. – Ч. 1. – С. 227-230.

³ Кохановська О.В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин: Монографія. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 212 с.

⁴ Кормич Б.А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2003. – 472 с.

⁵ Бачило І.Л. Информационное право: основы практической информатики. Учебное пособие. – М., 2001. – 352 с.; Бачило І.Л. Научно-практический комментарий Федерального закона "Об информации, информатизации и защите информации. М., 1997. – С. 15.; Копылов В.А. Информационное право: Учебник. – М., Юрист, 2002. – 512 с.; Копылов В.А. О структуре и составе информационного законодательства // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 67-70.; Рассолов М.М. Информационное право: Учебное пособие. – М.: Юрист, 1999. – 400 с.

В процесі дослідження складних суспільних явищ, зокрема таких як інформаційно-правові відносини, характерним є виникнення різнопланових підходів та неоднозначних трактувань. Як наслідок, в сучасній юридичній науці немає єдиного визначення поняття інформаційно-правових відносин. Так, М.Я. Швець, Р.А. Калюжний, В. Гавловський, В.С. Цимбалюк визначають їх суспільні відносини щодо інформації, які є основний об'єктом регулювання інформаційного права⁶. В.М. Брижко, О.М. Кальченко та інші кваліфікують їх як відносини, що виникають у всіх сферах життя і діяльності людини, суспільства та держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації⁷. І.Л. Бачило під інформаційно-правовими відносинами розуміє суспільні відносини, які виникають в процесі інформаційної діяльності⁸. Л.В. Туманова та А.А. Снитников трактують інформаційні відносини як суспільні відносини, які виникають відповідно до норм права і юридичних фактів при формуванні і використанні інформаційних ресурсів на основі створення, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, поширення і надання споживачу документованої інформації; створенні і використанні інформаційних технологій і засобів забезпечення; захисту інформації, прав суб'єктів, які беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації⁹. М.М. Рассолов визначає інформаційні правовідносини як відносини з приводу збору, обробки і використання правової та іншої інформації в суспільстві¹⁰. В.А. Копилов пропонує кілька визначень інформаційно-правових відносин. В одному випадку він характеризує їх як комплекс суспільних відносин, що виникають при реалізації інформаційних процесів, тобто при створенні, отриманні, обробці, накопиченні, зберіганні, пошуку, розповсюдженні та споживанні інформації, а також процесів створення і застосування інформаційних систем, інформаційних технологій і засобів інформаційної безпеки¹¹; в іншому - як відокремлену, однорідну групу суспільних відносин, які виникають в процесі обороту інформації в інформаційній сфері, в результаті здійснення інформаційних процесів в порядку реалізації кожним інформаційних прав та свобод, а також в порядку виконання обов'язків органами державної влади і місцевого самоврядування по забезпеченню гарантій інформаційних прав та свобод¹².

Легітимне визначення терміну "інформаційні відносини" міститься в ст. 3 Закону України "Про інформацію", згідно з якою, інформаційні відносини - це відносини, які виникають у всіх сферах життя і діяльності суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації. В основу даної норми-дефініції покладено принцип ототожнення інформаційних відносин з інформаційною діяльністю, оскільки одержання, використання, поширення та зберігання інформації, згідно із ст. 14 цього ж закону, є основними видами інформаційної діяльності. Проте дтаке визначення виглядає неповним, оскільки не включає в систему інформаційних відносин такі види діяльності як обробку та захист інформації.

Обробка інформації, тобто сукупність операцій щодо її збирання, введення, записування, перетворення, зчитування, зберігання, знищення, реєстрації за допомогою технічних і

⁶ Швець М., Калюжний А., Гавловський В., Цимбалюк В. Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування // Право України. – 2001. – № 7. – С. 88.

⁷ Брижко В.М., Кальченко О.М., Цимбалюк В.С. Інформаційне суспільство. Дефініції. За ред. проф. Р.А. Калюжного, М.Я. Швеця. – К.: Інтеграл, 2002. – С. 86.

⁸ Бачило І.Л. Информационное право: основы практической информатики. Учебное пособие. – М., 2001. – С. 22.

⁹ Снитников А.А., Туманова Л.В. Обеспечение и защита права на информацию. М.: Городец-издат, 2001. – С. 101.

¹⁰ Рассолов М.М. Информационное право: Учебное пособие. – М.: Юрист, 1999. – С. 42.

¹¹ Копылов В.А. Информационное право: Учебник. – М., Юрист, 2002. – С. 68.

¹² Копылов В.А. О структуре и составе информационного законодательства // Государство и право . – 1996 . – № 6 . – С. 99.

програмних засобів чи поза ними набуває все більшого значення у зв'язку із зростанням кількості інформації, що циркулює в суспільстві, а також із розвитком інформаційних технологій. Не менш важливе значення має і діяльність щодо захисту інформації - сукупність заходів і правових норм для запобігання заподіянню шкоди інтересам власника інформації чи осіб, які користуються інформацією.

На нашу думку, інформаційно-правові відносини можна визначити як суспільні відносини, які регулюються нормами права і виникають, розвиваються та припиняють свою дію в інформаційному просторі між суб'єктами права, які наділені інформаційними правами та обов'язками. При цьому під інформаційним простором розуміються інформаційні процеси та відносини щодо створення, збирання, відображення, реєстрації, накопичення, збереження, обробки, захисту та поширення інформації, інформаційних продуктів та інформаційних ресурсів, на яке розповсюджується юрисдикція держави¹³.

На думку російського теоретика інформаційного права В.А. Копилова особливостями інформаційно - правових відносин є те, що вони виникають, розвиваються і припиняються в інформаційній сфері в процесі обігу інформації; опосередковують державну політику визнання, виконання і захисту інформаційних прав та свобод людини і громадянина в інформаційній сфері; відображають особливості застосування публічно-правових і цивільно-правових методів правового регулювання при здійсненні інформаційних прав і свобод із врахуванням специфічних особливостей і юридичних властивостей інформаційних об'єктів¹⁴.

Крім цього можна виділити наступні характерні риси інформаційно - правових відносин. По-перше, вони існують практично у всіх сферах суспільної життєдіяльності, а їх юридичний зміст закріплюється в нормах різних галузей як національного права України так і міжнародного. По-друге, юридична природа інформаційно-правових відносин передбачає наявність особливого суб'єкта, у власності або у розпорядженні якого є інформація або інформаційний ресурс. По-третє, основним об'єктом інформаційно – правових відносин є інформація, яка будучи за своєю природою явищем ідеальним, не відноситься до традиційних правових категорій і вимагає принципово нових підходів в системі правового регулювання. По-четверте, інформаційно - правові відносини відкриті для всіх учасників і можуть виникати за ініціативою будь-якого суб'єкта, при цьому часто прояв бажання іншої сторони брати участь у цих правовідносинах не обов'язковий (наприклад, державний орган зобов'язаний дати відповідь на інформаційний запит громадян незалежно від бажання його керівництва). По-п'яте, інформаційні відносини характеризуються високим рівнем динамічності, оскільки періодично з'являються нові інформаційні явища, які потребують правового регулювання. У зв'язку з цим виникає потреба постійного державного моніторингу інформаційної сфери з метою своєчасного державно-правового регулювання тих чи інших її аспектів.

Аналіз інформаційної сфери дає підстави стверджувати про її багатоплановість і, відповідно, про різноманітність інформаційно-правових відносин за характером, змістом і спрямованістю, у зв'язку з чим виникає потреба їх класифікації. В юридичній літературі існують різноманітні класифікації інформаційно-правових відносин. Так, В.А. Копилов виділяє чотири групи таких відносин: відносини, що виникають при здійсненні пошуку, отримання і використання інформації; відносини, що виникають при створенні, передачі і поширенні інформації; відносини, що виникають при створенні і застосуванні інформаційних систем, їх

¹³ Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: Монографія / За заг. ред. О.М. Бандурки. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – С. 88.

¹⁴ Копылов В.А. О структуре и составе информационного законодательства // Государство и право . – 1996 . – № 6 . – С. 98.

мереж, засобів забезпечення; відносини, що виникають при створенні і застосуванні засобів і механізмів інформаційної безпеки¹⁵. Такий поділ є досить умовним, оскільки в рамках даної класифікації відмежувати один вид інформаційно - правових відносин від інших буває досить складно. Часто інформаційно-правові відносини носять комплексний характер, наприклад, відносини щодо отримання і використання інформації не виключають застосування при цьому засобів і механізмів інформаційної безпеки.

О.В. Кохановська, аналізуючи світовий досвід законодавчого регулювання інформаційних відносин, виділяє наступні групи цих відносин: право громадян на доступ до інформації, захист інформації, охорона виключних прав¹⁶.

На нашу думку інформаційно-правові відносини можна класифікувати за різними критеріями. Так, за галузевою сферою їх можна поділити на конституційні, адміністративні, трудові, цивільні, екологічні тощо. Фактично всі галузі національного права України містять сукупність норм, які регулюють інформаційні відносини в рамках предмета тієї чи іншої галузі. Зокрема, конституційне право регулює групи інформаційно-правових відносин, які мають основоположне значення для громадян, суспільства або держави. До них відноситься право на інформацію, яке гарантує вільне збирання, зберігання використання і поширення інформації та право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Конституційними нормами також регулюються основні засади правового режиму інформації про особу, режиму правової інформації та інформаційної безпеки. Крім цього конституційне право містить ряд норм інформаційно-правового характеру: про ідеологічну багатоманітність суспільного життя в Україні, про визнання української мови державною, про свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та захист інтелектуальної власності.

Певна група інформаційно-правових відносин регулюється адміністративним правом. Зокрема, Кодекс України про адміністративні правопорушення містить ряд складів адміністративних правопорушень, пов'язаних із інформацією: приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитом посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань; надання недостовірної інформації; отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну підприємця; несвоєчасне подання посадовими особами органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які займаються підприємницькою діяльністю, інформації або подання завідомо недостовірної інформації Антимонопольному комітету України тощо.

Другим класифікаційним критерієм інформаційно-правових відносин є сфера поширення, за яким їх можна поділити на внутрішньоорганізаційні та зовнішні. Внутрішньоорганізаційні інформаційні відносини виникають в межах внутрішньої діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, господарських товариств, установ, організацій. Так, згідно із Законом України "Про господарські товариства" учасники товариства мають право одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів¹⁷. Дана правова норма передбачає, що інформаційні правовідносини виникають всередині господарського товариства і не виходять за його межі. Зовнішні правовідносини виникають між

¹⁵ Копылов В.А. О структуре и составе информационного законодательства // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 133.

¹⁶ Кохановська О.В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин: Монографія. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 7.

¹⁷ Про господарські товариства: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

громадянами, об'єднаннями громадян, підприємствами та державними органами і органами місцевого самоврядування; між різними державними органами; між засобами масової інформації та державними органами, державними службовцями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування тощо.

Третім критерієм для класифікації інформаційно-правових відносин є тривалість у часі, відповідно до якого їх можна поділити на постійні та тимчасові. Постійні інформаційно-правові відносини виникають в будь-який час і їх тривалість не обмежуються хронологічними рамками. Так, наприклад, загальне правило про вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації діє постійно. В той же час розповсюдження інформації, яка має характер передвиборчої агітації, дозволяється тільки в період виборів, в чітко визначений період часу.

Важливе значення для розуміння суті інформаційно-правових відносин має аналіз їх структури. Необхідно зазначити, що даний вид правових відносин має структуру характерну для загальних правовідносин, основними елементами яких є суб'єкти, об'єкти та зміст правовідносин, в той же час інформаційні відносини мають свої структурні особливості.

Суб'єктами інформаційно-правових відносин є їх учасники, які володіють інформаційною правосуб'єктністю, що включає в себе дві юридичні якості: інформаційну правоздатність, яка полягає у можливості мати інформаційні права і обов'язки та інформаційну дієздатність – можливість своїми діями набувати інформаційні права і створювати обов'язки. В залежності від обсягу інформаційних прав та обов'язків можна виділити загальні та спеціальні суб'єкти. Загальними суб'єктами інформаційно-правових відносин є держава та її органи, крім органів, що володіють спеціальною інформаційною компетенцією; фізичні особи та юридичні особи, для яких інформаційна діяльність не є основним видом діяльності. Варто підкреслити, що саме держава є одним із найважливіших суб'єктів інформаційно-правових відносин так як вона здійснює правове регулювання інформаційної сфери, визначає засади інформаційної політики, вживає заходи щодо розвитку національного інформаційного простору, бере участь в міжнародному інформаційному обміні, забезпечує інформаційну безпеку. Інформаційна діяльність держави проявляється в публічно-політичній сфері де інформаційні зв'язки та комунікації відіграють ключову роль.

До кола спеціальних суб'єктів інформаційно-правових відносин належать юридичні особи, установчими документами яких передбачено інформаційну діяльність як основну: інформаційні агентства, друковані засоби масової інформації, видавництва, телерадіокомпанії, провайдери Інтернет, бібліотеки, архіви тощо, а також державні органи, для яких нормативно-правовими актами встановлено виконання управлінських, регулятивних чи інших функцій в інформаційній сфері.

Основним об'єктом інформаційно – правових відносин є інформація, яку Закон України “Про інформацію” визначає як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі¹⁸. Деякі російські дослідники вважають, що об'єктом правового регулювання є не сама інформація, а інформаційні ресурси, інформаційні системи, технології та засоби їх забезпечення¹⁹. В той же час переважна більшість науковців наголошують, що саме інформація є ключовою правовою категорією і основним об'єктом правовідносин в інформаційній сфері²⁰. На нашу думку інформаційні ресурси, інформаційні системи, аудіовізуальні матеріали, рекламні

¹⁸ Про інформацію: Закон України // Відомості Верховної Ради України . – 1992. – № 48. – Ст. 650.

¹⁹ Агапов А.Б. Основы федерального информационного права. М., 1995.– С. 22; Северин В.А. Правовое регулирование информационных отношений // Вестник Московского университета. Сер 11, Право . – 2000. – № 5. – С. 23

²⁰ Вступ до інформаційної культури та інформаційного права. / За заг. ред. Швеця М.Я та Калюжного Р.А. – Ужгород: ІВА, 2003. – С. 123.

продукти, тиражі періодичних видань, персональні дані виступають в ролі об'єкта інформаційно-правових відносин, але вони є категоріями похідними від інформації і мають незаперечну інформаційну природу.

В науковій літературі приводяться різні характерні риси інформації як об'єкта правовідносин. Зокрема, А.А. Снитников і Л.В. Уманова виділяють ідеальність, невичерпність, нелінійність і самостійність інформації як об'єкта правовідносин²¹. С.І. Семилетов крім цього підкреслює наступні її особливості: цінність інформації визначається її змістом; одна і та ж інформація як об'єкт права може знаходитись у володінні і користуванні необмеженого коло суб'єктів; одна і та ж інформація може бути представлена в різних формах; інформація може миттєво копіюватися і відтворюватися необмежену кількість разів та деякі інші.

Змістом інформаційно-правових відносин є досить складна конструкція із суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Суб'єктивне юридичне право означає вид та міру можливої поведінки суб'єкта права, встановленого юридичними нормами для задоволення його інтересів в інформаційній сфері. При цьому законодавство України передбачає досить широкий діапазон інформаційних прав фізичних та юридичних осіб в основі яких покладено норми Загальної декларації прав людини та Конституції України про право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Юридичний обов'язок означає вид та міру необхідної поведінки суб'єкта права, встановленого юридичними нормами для задоволення інтересів уповноваженої особи в інформаційній сфері.

Аналіз законодавства в інформаційній сфері свідчить про те, що всі суб'єкти права наділяються як правами так і обов'язками, обсяг яких залежить від правового статусу того чи іншого суб'єкта. Так, інформаційно-правовий статус громадян передбачає в основному сукупність інформаційних прав, хоча і не виключає покладення на них інформаційних обов'язків. В той же час, в статусі державних органів та посадових осіб домінуючими є інформаційні обов'язки.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу інформаційно-правових відносин, їх характерних ознак та структури приходимо до висновку, що інформаційно – правові відносини є одним із видів правових відносин, які мають ряд специфічних особливостей, внаслідок того, що їх основним об'єктом є інформація та похідні від неї категорії. Інформаційна сфера за своїм характером є багатопланова і, як наслідок, в юридичній науці існують різні класифікації інформаційно-правових відносин. Суб'єктами інформаційно-правових відносин є численне коло учасників, які в залежності від обсягу інформаційних прав та обов'язків суб'єктів поділяються на загальних та спеціальних. Одним із найважливіших суб'єктів інформаційно-правових відносин є держава та її органи, правовий статус яких в інформаційній сфері може бути предметом подальших наукових досліджень в даному напрямку.

*Стаття рекомендована до друку Вченою радою
Науково-дослідного центру правової інформатики Академії правових наук України
(протокол № 1 від 29 січня 2004 року)*

²¹ Снитников А.А., Уманова Л.В. Обеспечение и защита права на информацию. М.: Городец-издат, 2001. – С. 18.